

Szlovákia helye és szerepe Milan Hodža geopolitikai koncepciójában

(2. rész)

JÓZSEF KISS
Slovakia's Place and Role in Milan Hodža's Geopolitical
Conception (2. part)

94(437.6)“1919/1939”
342.24(4)
327.39

period between the two world wars, Middle-Europe, Slovakia, geopolitics, economic cooperation, customs union, panslavism,

Közép-Európa egységes geopolitikai eszként történő körülhatárolásának szerves része volt Közép-Európa civilizációs és geográfiai elhatárolása Németországtól. Hodžának eme koncepcionális művelete szorosan összefüggött az integráció és kooperáció értelmezéséhez szükséges bizonyos elméleti alapok elsajátításával, ami Hodžának a húszas évek elejéről származó társadalompolitikai és politológiai elgondolásaira támaszkodott. Nyilvánvaló, hogy az egyoldalú liberalizmussal összefonódó individualizmust az agrárdemokrácia koncepciójának kikristályosodása során elutasítva lelt táptalajra felfogásában a nemzetközi integráció szükségességének és lehetőségének felismerése. „Amint a társadalomban és az államhatárokon belül nem tehet túl az individualizmus, éppúgy nemkívánatos ez a nemzetközi kapcsolatokban sem. Ahogy a társadalmi csoportokban és magában az államban meg kell teremteni – kölcsönös engedmények árán is – a kooperáció lélektani és szociális előfeltételeit, ugyanúgy a nemzetközi kapcsolatokban még a legerősebb állam is via facti lemond szuverenitásának egy részéről avégett, hogy kooperációképesé váljék” (Hodža 1931/IV.:371–372). Ebben a gondolatmenetben kapott hangsúlyt Hodžának a konstruktív nacionalizmusról szóló tézise, amikor azt hangsúlyozta, hogy sem a nemzeti szuverenitás, sem a nacionalizmus nem jelent elszigetelődést. „Mi itt Közép-Európában a megalóállamiságból – a nagyállami rendszerből – a mikroállamiság állapotába, vagyis a kisállamok rendszerébe jutottunk. A kisállamoknak nyomós és nem csak kereskedelmi-politikai okai vannak a közeledésre” (Hodža 1931/IV.:371–372). Ennek a kontradikciónak az áthidalását a húszas évek második feléhez képest úgy igyekezett pontosabbá tenni, hogy kereste az integrációs törekvéseknek a szláv összefogás kereteit meghaladó mélyebb okait és előfeltételeit. „Egyszerűen: ha már szövetkeznünk kell, akkor keressük a velünk társadalmilag, szociálisan vagy gazdaságilag rokon, bennünket kiegészítő államokkal összefűző kötelekeket. Szövetkezzünk azokkal az államokkal, amelyekkel nagy integrációs és civilizációs alakulatot tudunk létrehozni: itt nem a régi értelemben vett államszövetségre gondolok, hanem az együttműködésre, ami a produktivitás újabb és újabb le-

hetőségeit tárja fel, lett légyen az szellemi avagy gazdasági természetű. Ez hát a nemzetközi regionalizmus” (Hodža 1931/IV.:373).

Igaz, hogy Németország elkülönítéséhez Közép-Európától közvetlen sürgető ösztönzést a gazdasági szféra szolgáltatott. Hodža abból indult ki, hogy Németország nem képes a közép-európai búzafelesleg felvásárlására, mert ipari termékeinek az óceánon túlra irányuló kivitele folytán az ottani agrárfelesleget kénytelen átvenni. Ugyanakkor arra a megállapításra jutott, hogy „Németország nemcsak politikailag, hanem kulturális tekintetben is teljes mértékű civilizációs összhangban van Nyugat-Európával” (Hodža 1931/IV.:402–409). Egyébként Németország civilizációs alapú elkülönítése Közép-Európától Hodža számára komoly koncepcioniális támpontot jelentett a geopolitika tudományos művelőivel szemben, akik Hodža fejtegetéseire kifejezetten politikai indítékokból reagáltak. Ezeknek a tudósoknak arra irányuló törekvéseivel kapcsolatban, hogy a nyugati határt az Oostende–Genf vonalon húzzák meg – tehát Németországot Közép-Európába tolják ki –, Hodža feltette a kérdést: „mi marad akkor Nyugat-Európa számára?” (Hodža 1931/IV.:404). Bár településszélességi ismérvekre hivatkozott, amikor a Visztula–Vardar korridort Közép-Európa földrajzi tengelyének nevezte, azonban e korridor civilizációs-szervező szerepének tisztázása nélkül – amit úgy aposztrofált, hogy „örülünk, amiért ez a korridor egyenesen keletre vezet” – a csupán geográfiai érvelésnek meglehetősen alacsony lett volna a validitása. „Amit egykor Közép-Európa a Nyugat számára jelentett, vagyis eszmék és áruk fogyasztóját, az most jelentős mértékben az orientális Kelet lesz az új Közép-Európa számára” – állította (Hodža 1931/IV.:383).

A német–osztrák közeledésre Hodža hatalmi-politikai szempontból is reagált. Elfogadta azt, miközben felhívta a figyelmet a társadalmi és politikai szerkezetben végbemenő unifikáció érdekében tett korábbi előkészületekre, mint „az első arra irányuló komoly kísérletre, hogy Európában új, a békeszerződésektől alapvetően és lényegesen eltérő nemzetközi-politikai helyzet alakuljon ki” (Hodža 1931/IV.:396). Az erre adandó választ abban látta, hogy – amint azt a *Národní listy* hasábjain folytatott vitában hangsúlyozta – ki kell bontakoztatni „a közeledést és a közép-európai új államok legszorosabb együttműködését előmozdító tendenciákat és kezdeményezéseket. Az új Közép-Európának Lengyelországgal és a kisantanttal együtt, s valamikor később talán Magyarország bevonásával is a Németországgal való kapcsolatait olyan regionális szerveződésékként kell kialakítania, amely révén az nem vesztes, hanem nyertes lesz” (Hodža 1931/IV.:400). A kooperációra helyezett hangsúly Hodža nézeteinek szuverenitásáról tanúskodott, a hatalmi-politikai tendenciák és a civilizációs környezet által motivált érdekek dinamikája közötti kapcsolatot illetően. A már említett brnói előadásában az első világháború idejéből származó német Mitteleurópa-terv jellemzése kapcsán – kifejezetten hatalmi-politikai törekvésnek tekintve azt – felhívta a figyelmet a szociológiai indítékokra és dimenziókra, amelyek együtt jártak „az egyik civilizációnak a másikkal, az összetettebbnek és régebbinek az újjal” folytatott küzdelmével (Hodža 1931/IV.:374). Hodžának a civilizáció szülte konfliktusokra kihelyezett szemlélete önnön szociológiai koncepciójára épült, mely szerint a társadalmi csoportok és közösségek összefogásának gyökerei az eltérő környezetek egymással való szembekerülésének és megütközésének tulajdoníthatók (Kollár 1995:722–723). Minden bizonnyal ebből eredt számára a változások dinamikája, a geopolitikai viszonyok jellemző vonásának tartva azt: „Az egymás mel-

lett élő társadalmi csoportok és államcsoportosulások nem mozdulatlanok, hanem állandó mozgásban vannak” (Hodža 1931/IV.:374). E mozgásteret és érdekiegyenlítődési módozatot épp az eltérő civilizációs és geopolitikai alakulatok sokoldalú együttműködésében látta, ami a geopolitikai fogantatású együttműködésnek konstruktív társadalmi-politikai kombinációk irányába mutató hatást kölcsönözhet. Előadása vége felé Hodža kijelentette: „A Franciaország–Németország–új Közép-Európa közötti kapcsolat alakulásán nyugszik az európai béke”(Hodža 1931/IV.:393).

Bizonyára Hodža ez irányú geopolitikai koncepciójának keretein belül mozgó elgondolásaiban – amelyek a civilizációs és a hatalmi-politikai tényezők pozitív összhangba hozásának irányába haladtak – kell keresni Hodža későbbi, mélyen berögződött meggyőződésének indítékát, miszerint Közép-Európa két ellentétes tömbje közötti ellentétek feloldhatók. Geopolitikai koncepciójának kiteljesedése során nyer relevanciát Hodžának már a húszas évek elején hangoztatott nézete, hogy szükség van a közép-európai közeledés magvát képező kisantant szerepének kitágítására. „A kisantantnak már régóta pozitív és konstruktív programra van szüksége és ezt csak az új Közép-Európa jelentheti” – állapította meg Hodža (Hodža 1931/IV.:390).

A közös közép-európai érdekeket és problémákat jellemezve külön hangsúlyt helyezett a szláv–német együttműködés alakítására. Az általa vallott felfogásban konstruktív civilizációs felhajtóerőnek számító nacionalizmus szellemében szorgalmazta a szláv államok együvé tartozását a közép-európai együttműködés keretei között létező nemzeti szuverenitások talaján. Ezzel a szláv együttműködésben Hodža a múlthoz, a pánszlávizmushoz képest úgyszintén nemzetközi demokratikus hozadékot vélt felfedezni. A német–szláv kapcsolatok rendezésének lényegét az új Közép-Európa formálódásában fenntartható egyensúlyban látta, mely a kölcsönösen hasznos együttműködésen alapul. Ebben a tekintetben tulajdonított jelentőséget az arra irányuló törekvéseknek, hogy az aktivizmus (tehát kormánypárti magatartás) erőre kapjon a csehszlovákiai német nemzetiség soraiban (Hodža 1931/IV.:390).

Komoly nemzetközi problémának tekintette Hodža a nemzettetek újraegyesülését, úgynevezett reunióját. Hasonlóan mint a cseh–szlovák viszony esetében, abból a tézisből indult ki, hogy az új keletű államok nemzeti eredetileg egységesek voltak, s csak eltérő államalakulatok keretei közé kerülve alakultak ki a lélektani sajátosságokkal rendelkező nemzettöredékek. Hodža eközben azonosnak tekintette az egyes nemzettetekben belüli, regionális sajátosságokból fakadó eltéréseket – mint például Lengyelország keleti és nyugati része, illetve Romániában a Román Királyság és az erdélyi románok között – azokkal a különbségekkel, amelyek már a teljes nemzeti önállóság jellegével bírtak, amint ez a cseh–szlovák és a szerb–horvát viszonyra volt érvényes. A lelki-szellemi eltérések feloldásában látta a nemzeti újraegyesülés útját, amit úgy értelmezett mint az egységes politikai nemzet kialakulásához vezető folyamatot (Hodža 1931/IV.:385).

Figyelmet érdemel, hogy Hodža az említett, 1931 márciusából származó *Csehszlovákia és Közép-Európa* című cikkében Csehszlovákiának kiváltképp értékes tényező szerepét tulajdonította „Közép-Európa megszervezésében”. Csehszlovákiát olyan országnak nevezte, amely a maga állami-politikai problémáival „mintegy óhajtott Közép-Európa kicsiben”. Ugyanakkor megállapította: Csehszlovákiát a közép-európai együttműködés elmélyítésében ráháruló kezdeményező szerepre az jogosítja fel, hogy „problémáinkat, amelyek egyben közép-európai problémák is, viszonylag a

legsikeresebben oldjuk meg” (Hodža 1931/IV.:391). Ilyen szempontból aztán Szlovákiának a Duna középső folyása kihasználásában – a tengerhez vezető kijárat biztosítását is beleszámítva – élvezett szerepét kiemelve az globálisabb közép-európai, sőt európai érdekként jelenítődött meg. Ebben a gondolatmenetben már egyúttal kifejezésre jutott Szlovákia bevonása a közép-európai korridor nemzetközi régióképző hatóerejébe. Ugyanakkor a dunai víziútnak, tehát Szlovákiának Csehszlovákia különleges közép-európai küldetésében játszott szerepét hangsúlyozva Hodža számára mindez ugyancsak jól jött, hogy óvhasson attól: amennyiben Csehszlovákia esélyei a közép-európai összefogás megteremtésében kihasználatlanul maradnak, „kap rajta Magyarország a maga protektoraival. Nem közömbös, hogy Közép-Európát a mi ipari és mezőgazdasági demokráciánk vagy a magyar arisztokratizmus teremti e meg” (Hodža 1931/IV.:391). Tény, hogy ez idő tájt – már 1930 végétől – közeledett egymáshoz Magyarország és Németország, mely immár fontos gazdasági tényezővé vált, miközben a magyar–osztrák közeledés egyúttal kedvező volt az olasz törekvések számára. Hodžának az azzal kapcsolatos fenntartásai, hogy Magyarország az új Közép-Európához taratozik-e, volt megalapozottsága. Hodža azonban Magyarországra rigorózus prizmán keresztül olyan rendszer megtestesítőjeként tekintett, amely ott a húszas években szilárdult meg, míg viszont Jugoszláviát és Lengyelország autokratizmusát sokkal elnézőbben ítélte meg, eleve előlegezve számukra a pozitív irányú változásokat.

Hodžának az irányban kifejtett fokozott tevékenysége, hogy a Közép-Európát geopolitikai egységgé avatni igyekvő koncepcióját kerek egészé formálja, nem csak a kereskedelem és az agráregyüttműködés fórumain jelentkezett. Szorgalmazta a kulturális intézmények, a törvényhozó testületek és az igazgatási normák egymáshoz közelítését. A brnói Közép-Európa Intézetnek azt ajánlotta, hogy a közös közép-európai érdekekről és problémákról rendezzenek nemzetközi vitákat, és mélyítsék el a szellem emberei, a termelési szféra képviselői és a társadalmi intézmények közötti kapcsolatokat (Hodža 1931/IV.:392–393).

A nagy gazdasági válság éveiben Milan Hodža geopolitikai koncepciója kiteljesedésének külpolitikai, a német–osztrák Anschlusst célzó kísérletekkel kapcsolatos indítékaival párhuzamosan a csehszlovák belpolitika színterén is olyan változásokra került sor, amelyek lehetőséget nyújtottak számára, hogy fokozza geopolitikai érvelésének átütő erejét, Szlovákiának a cseh–szlovák viszony szempontjából betöltött szerepére támaszkodva. Ekkor azonban Szlovákia jelentőségének kiemelését már a közép-európai geopolitikai koncepció átgondolt, gazdasági, társadalmi, kulturális, politikai és civilizációs szövedékének birtokában tehetette meg.

A gazdasági válság súlyos következményei, amelyek kiélezték a Szlovákia egyenlőtlen helyzetéből fakadó gazdasági-szociális ellentéteket, nemcsak a Hlinka-féle Szlovák Néppárt által képviselt autonomista törekvéseket élénkítették fel, hanem Szlovákiában a kormányzó agrárpárton belül is elégedetlenséget váltottak ki. Hodža a növekvő társadalmi-politikai feszültségre Szlovákia sajátos és különös vonásai iránt tanúsított fokozott figyelemmel reagált. Állami-politikai beállítottságának szellemében „Szlovákia egyenrangú kormányzati részvételét” szorgalmazva az országos szervekbe való fokozatos behatolás és az államapparátusban szerzett pozíciók révén olyan intézkedések kikényszerítéséért és foganatosításáért szállt síkra, amelyek Szlovákiát felemelnék Cseh- és Morvaország színvonalára. Hodža az agrárpár-

ton belüli szlovákiai fiatal közgazdászokkal karöltve kezdeményezte a szlovák regionalizmus koncepciójának politikai szintre vitelét. A *Slovenský denník* újívi köszöntőjében leírta, hogy a gazdasági válság „átható fényében, mindenki érzékeli a modern Szlovákia felépítésében mutatkozó hiányosságokat. Látjuk a közlekedés valamennyi ágazatában meglevő fogyatékoságokat. Látjuk, hogy milyen az aránytalanság aközött, amit a pezúgyigazgatóság megkövetel tőlünk és amit juttat nekünk, látjuk a termelés-szervezésben és a szlovák emberről való gondoskodásban keletkezett hézagokat, lett legyen szó földművelőről, iparosról, gyári munkásról vagy irodai tisztviselőről” (Hodža 1934/VII.:396). Hodža tehát Szlovákia gazdasági problémáinak eredendő okait nem az államjogi egyenlőtlen helyzetben látta, hanem csak magában a gazdasági-politikai szférában, az államnak a jobb fejlődési és vállalkozási lehetőségek megteremtése iránti nem kielégítő igyekezetében, Szlovákia jobb versenyhelyzetbe hozása iránti közömbösségben. Ugyanakkor az is világos volt számára, hogy a gazdasági fejlettség színvonalában a két országrész között meglevő különbségek az eltérő történelmi fejlődésből is adódnak, ami az egyes régiók sajátos gazdasági körülményeiben és szükségleteiben jut kifejezésre. Ezért a megoldási lehetőségeket nemcsak politikai kérdésként, hanem tudományos problémaként is kezelte és szlovákiai regionális intézet létrehozását szorgalmazta, amely Szlovákia fejlődési előfeltételeinek, trendjeinek és szükségleteinek a tudományos vizsgálatát tekintette volna feladatának. Látni kell viszont, hogy a Hodža-féle szlovák regionalizmusra jellemző volt: bizonyos mértékig olyan attribútumokat is tulajdonítottak neki, amelyek már objektíve meghaladták a regionalizmus kereteit, lehetőségeit és a szlovákiai gazdasági problémák megoldására gyakorolt hatását. Ezek tulajdonképpen az objektíve adott szlovák nemzeti önállóság tudomásulvételének elutasításából, a szlovák nemzeti-politikai közeg tényleges meglétéből adódtak. Annak ellenére, hogy Hodžának megvolt a szlovák nemzeti lét iránti empátiája – igaz annak ismérveit lélektani sajátosságokra szűkítve –, a szlovák regionalizmusnak mégis csupán a Dél- és Kelet-Csehország, illetve Morvaország közötti különbségekhez hasonló jellemjegyeket tulajdonított. Szlovákiát illetően a különbségeket csupán azok mélységében látta. A szlovák regionalizmus programmá ötvözése magában foglalta a vasúti díjszabás reformját, az adók és az állami megrendelések differenciált megszüabását, a szlovák fafeldolgozó ipar rentabilitásának visszaállítást, az államigazgatásban mutatkozó centralista-bürokratikus módszerek felszámolást, tehát a húszas évekből származó, de ekkora már élesebben körvonalazódó programbázisra épülve. A szlovák regionalizmus Hodža felfogásában bizonyos előrelépés kiindulópontjává vált azon az általa képviselt állami-nemzeti egységre épülő programon belül, mely Szlovákia már említett egyenjogú kormányzati részvételét követelte a szlovák aktivizmus köntöésében. Mindez egyet jelentett Szlovákia szükségleteinek kifejezésre juttatásával, a kormányhatalmon belüli szlovák befolyás és részvétel fokozása útján. Ez irányban kísérletet tett a ludákok érdekeltté tételére is a „szlovák kormányzóképeség” érvényesítésében (Hodža 1934/VII.:254–262; Zuberec 1979).

Míg a húszas években Szlovákia geopolitikai jelentőségét hangsúlyozó fejtegetéseknek a belpolitikai indítékai Hodžánál jórészt publicisztikai-verbális jelleget kaptak, a szlovák regionalizmus és aktivizmus kapcsán a csehszlovák egymásra utaltságon nyugvó „szlovák kormányzati egyenjogúság” követelésében már a politikai tényezők játszottak meghatározó szerepet. Miközben a nemzetközi összefüggések

közvetlen belpolitikai kihatásuk révén vetődtek fel. Mindez már Hodža kerek, átfogó geopolitikai koncepciójának publikálása után kifejezésre jutott, amikor is 1931 júniusában bekapcsolódott a *Nový svet* című folyóirat ankétjába. Cikkében, mely a *Szlovákia nem csak hogy nem lesz, de nem is lehet és nem is lesz a köztársaság hamupipőkéje* (Hodža 1934/VII.:226–230) címmel jelent meg, Hodža rendkívül éles hangvételrel szállt síkra annak a felismerésnek a tudati hatóerővé válásáért hogy: „Ha Szlovákiát bárki kellő kitekintés vagy tájékozottság hiányában bármiképp meg rövidíti, olyan nélkülözhetetlen pilléreket rombolna le vele, amelyek az állam és annak függetlensége nyugszik” (Hodža 1934/VII.:230). Hodža politikai hevülete az osztrák–német vámunió előkészületeiből levont következtetésekből táplálkozott, minthogy azt az Anschlusshoz vezető lépcsőfoknak tekintette. Ennek kapcsán látott alkalmat annak leszögezésére, hogy „Szlovákia a Morva folyótól a Felső-Tiszáig államunknak minden bizonnyal aránytalanul kedvezőbb pozíciót biztosít az Anschlussal szemben, ahhoz képest, amit önmagukban a történelmi országrészek nyújthatnának” (Hodža 1934/VII.:228–229). Felfogásában a Dunának mint Csehszlovákia geopolitikai bázisának jelentősége már konkrétan körvonalozódott, abból adódóan, hogy a folyam középső szakaszát betagozta ama közép-európai korridor közvetlen alkotórészei közé. Ily módon a Duna a maga háttérével olyan tényező szerepkörébe került, melynek gravitációs ereje egyenletesen érvényesül minden irányban, megszabadítva a függő helyzetet teremtő német befolyástól. „A történelmi országrészek folyóik folyásiránya következtében Németországgal szembeni organikus földrajzi és közlekedési függő helyzetre lennének utalva” – hangsúlyozta Hodža. A Duna betagozása a közép-európai korridorba meghatározta annak az érvelésnek a hatóerejét, miszerint Szlovákia földrajzi helyzete alapozza meg Csehszlovákiának „az egész új Közép-Európával” való együvé tartozását, kötődését és összefogását.

A közép-európai geopolitikai térség funkcionális érvényének a német befolyás elensúlyozására történő összpontosítása és Szlovákia jelentőségének a csehszlovák pozíciók szempontjából kiinduló hangsúlyozása Hodža politikai-publicisztikai tevékenységében Hitler németországi hatalomra jutása után kezdett erőteljessé válni. Edvard Beneš részéről 1933 végén olyan kijelentés hangzott el, mely önmagában is rendkívüli ösztönzést adott Hodža számára érvelése rohamos, Szlovákia geopolitikai jelentőségével áthatott politikai hatóanyaggal való telítődéséhez, ami egyúttal lehetőséget nyújtott a politikai készenlét és a koncepcionális gondolkodás ötvözésére képes rátermettségének demonstrálására is.

A nemzetközi és a belpolitikai fejlemények hatására Beneš 1933. december 8-án Besztercebányán kiemelte Szlovákia különleges, élő hídhoz hasonlított nemzetközi szerepét, mely az egész ország számára felbecsülhetetlen kulturális és gazdasági lehetőségeket biztosít. Továbbá leszögezte, hogy Szlovákia és Kárpátalja (az akkori Podkarpatská Rus) nélkül „nem létezhetne a kisantant és annak közép-európai politikája” (Hodža 1934/VII.:270). Milan Hodža két nappal később Besztercebánya városának és a Matica slovenská városi bizottságának meghívására úgyszintén beszédet tartott, amelyben – látogatásának jellegére való tekintettel – a cseh–szlovák kapcsolatok kulturális szférájában igyekezett kapaszkodót és elrugaszkodási lehetőséget teremteni koncepciójának kifejtéséhez. A cseh és szlovák nemzeti alkattal közötti, történelmileg determinált eltérésekre, a cseh és szlovák közösség sajátos erkölcsi egységére, az egységes csehszlovák nemzet belüli két (általa sajátosan

értelmezett) nacionalizmusra irányította a figyelmet. Beszédében a cseh racionalizmust meg a szlovák romantikus és emocionális beállítottságot integráló szellemi kiegyezés mellett foglalt állást. Ennek a folyamatnak az érvényét, amelyet persze a nemzet és a nacionalizmus általa képviselt, konstruált elemek jegyeit magán viselő koncepcióból eredeztetett, azzal támasztotta alá, hogy összehasonlítást tett az olasz és francia nemzeti közösségen belüli történetileg kialakult kulturális-szellemi rétegződéssel. A valóságban itt azonban már olyan fenoménről volt szó, jelesül az önálló nemzetek, tehát a csehek és szlovákok közeledéséről, ami reális létükben, nem pedig a Hodža általi ideológiai leképezésben ment végbe. Ugyanakkor Hodža a csehszlovák szintézisnek – eme kulturális-szellemi tartomány keretei közötti – szorgalmazásában is talált kapaszkodókat a cseh–szlovák kapcsolatok egyenértékű kölcsönösségének hangsúlyozásához, amikor óva intett: a cseh ember nem gondolkozhat oly módon, hogy „a csehszlovák civilizáció és kultúra, amelynek lehetőségei a háború után kerültek hozzánk közel, egyet jelent a cseh kultúrvilágnak a Pozsony és Ungvár közötti térségre történő kiterjesztésével. Ez tévedés, mert Szlovákiában van hazai kultúra is”. Tehát fellépett a kultúra centralizálása ellen, Szlovákia kulturális lehetőségeinek olyan szintre juttatásáért, hogy „a csehszlovák közös háztartás egyenértékű és értékes eleme lehessen” (Hodža1934/VII.:278).

Ez a gondolatmenet olyan értelemben érdemel figyelmet, mint annak a képességnek az ismertetőjegye, amely lehetővé teszi Hodža számára önnön mind kielégelődőbb nacionalizmus felfogásának egyes megnyilvánulásai közötti szuverén, a gazdasági válság éveinek feltételeihez igazodó közlekedést. Hodža külön cseh és szlovák nacionalizmus meglétét csak a kulturális, ideológiai, gazdasági és szociális szférában ismerte el, s megkülönböztette, politikai síkon a közös csehszlovák nacionalizmustól. Fejtegetései abba a posztulátumba torkollottak, hogy a nacionalizmus nem lehet „politikai jellegű abban az értelemben, hogy valaki is közülünk a mi Szlovákiánkból különálló önálló nemzetet kívánna teremteni /.../ önálló szlovák politikai nemzetet akarna létrehozni, tehát önálló szlovák államot kialakítani. /.../ Nekünk a csehszlovák állammal adott történelmi valóságként kell és így is fogunk számolni” (Hodža 1934/VII.:283). Hodža a szlovák szuverenitásra és az önálló államiságra úgy tekintett, hogy az „játék a tűzzel”, ami előhívja az elért csehszlovák államiság elvesztésének rémét. A csehszlovák államiság biztosítékát a kölcsönös, mind cseh, mind szlovák részről megnyilvánuló, az unitárius állam fenntartása és a nemzeti-politikai egység elmélyítése iránti érdekekben látta. Ezalatt az állami-politikai egységben kifejezésre jutó szintézis kialakulása felé vezető folyamatot értett, miközben az egységes csehszlovák politikai nemzet feltételei közé sorolta az olyan értelemben vett cseh–szlovák kiegyezést, hogy az magában foglalja az említett gazdasági és pszichológiai-kulturális különbségeknek a regionalizmus és a szlovák aktivizmus révén megvalósuló kiküszöbölését.

Beneš beszédében, illetve annak politikai hangoltságában Hodža hátszelet érzett ahhoz, hogy fordulatként hirdesse a csehszlovák egymásrautaltság erkölcsi-érzelmi alapjainak túllépését, valamint a politikai nemzetegység „betetőzése” iránti, mindkét oldalról jelentkező akarat alátámasztásának fontosságát. Szerinte ez egyet jelentett valóságos, tehát kézzelfogható, és nem valami absztrakt követelések teljesítésével, arra összpontosítva azokat, hogy elősegítsék az említett érdekközösségnek és szimbiózisnak az óhajtott társadalmi hatóerővé váltását. Épp ebben az

összefüggésben nyert új, immár társadalmilag is számottevő hangsúlyokat Hodžának Szlovákia geopolitikai jelentőségével kapcsolatos, a csehszlovák állam életképességének bizonyítására kiélezett tézise. Felhívta a figyelmet arra, hogy „új veszély jelentkezik. Nem háborús, hanem a cseh elem gazdasági, kulturális és morális függésbe kerülésének a veszélye, amelyet a németországi fejlemények hozhatnak magukkal. Most már azok is, akik mindeddig Szlovákiára egyfajta közönyösséggel tekintettek, ráébrednek, hogy ugyancsak hasznos a Dunát és egész Szlovákiát magában foglaló területi egység” (Hodža 1934/VII.:284–285). Hodža a külügyminiszter beszédét eme saját nézetének igazolásaként minősítette. Ugyanakkor jelezte a cseh–szlovák viszonyban uralkodó belső állapotok és a csehszlovák állam közép-európai pozíciói közötti összefüggéseket, amire már a húszas évek elején felhívta a figyelmet. „Abban a pillanatban, amint nyilvánvalóvá válik, hogy Csehországnak is szüksége van Szlovákiára, már egy sínen és együtt vagyunk az egész Közép-Európában, és ilyen alapállásból Szlovákia az egész Csehszlovák Köztársaság gyámköve” (Hodža 1934/VII.:285). Ennek a „credó”-nak a szellemében szólította fel a szlovákokat, hogy legyenek tudatában saját, az állam szempontjából betöltött fontosságuknak, és ebben a szellemben fokozzák a cseh országrészek kulturális színvonalának elérésére irányuló igyekezetüket. Tehát végül is Hodža geopolitikai érvelése a szlovák aktivizmus szorgalmazását szolgálta.

A bel- és külpolitikai aspektusoknak Szlovákia geopolitikai jelentőségét kitágító és elmélyítő ötvözését Hodža két, 1934 májusában a *Prítomnost* klubjában és a Politikai Tudományok Szabadegyetemén (Svobodna škola nauk politických) tartott előadásában összegezte.

A klubbeli előadásában a tézisét érvelő-okfejtő, a szlovákiai autonomizmus ellen irányuló közegbe ágyazta (Hodža 1997:183–188). Nyilván nem volt véletlen, hogy a később publikálásra is került előadásának bevezetőjében meglepő nyíltsággal ismerte be: a csehszlovák egység gondolata – a saját innovált koncepcióját, tehát a csehszlovák nemzeti-politikai egységet értve alatta – szellemi konstrukció, mely apriorisztikus előfeltételezésből indul ki. Mindez nyilvánvalóan arra szolgált, hogy az autonómia követelmény genezisést államjogi síkról elterelve ideológiai képződményként állíthassa be. Eközben Hodža gondolatmenete arra irányult, hogy a cseh–szlovák kiegyenlítődéssnek a szlovák regionalizmus és aktivizmus révén szorgalmazott módszereit és eszközeit bizonyos fokig arra a szintre vigye, ahol azok, mint az állami-politikai nemzetegység attribútumai szinte azonosnak tűnjenek az autonómia törekvésekből fakadó egyes szociális-politikai intézkedésekkel és lépésekkel. „Maga az autonomizmus nem rekedhet meg sem a tagadó ellenzékiségben, sem a társadalmi életből való kirekesztettségben: ami benne színtiszta és reális, hadd érvényesüljön pozitív politikaként a közös állam egészében, mert Csehszlovákia és a csehszlovák politikai egység nélkül Szlovákia sem létezne” (Hodža 1997:188).

Az autonomista tendenciákat az „inadekvát” elméleti-gnoszeológiai gyökerekből eredeztette, amelyek számára táptalajt teremtett a cseh és szlovák nemzettudat kialakulásának pszichológiai sajátosságait lebecsülő szemlélet. Ez irányban tulajdonképpen kötődött a Csehszlovák Köztársaság létrejöttétől megszakítás nélkül hangoztatott koncepciójához, a *Csehszlovák szétválás* című könyvének szellemében. A meghatározó gondolati támaszt azonban a háború előtti nacionalizmusfelfogás általa eszközölt átalakulásából kiinduló koncepció jelentette, amely alatt a nacionaliz-

mus átváltozását, illetve konstruktív fenoménba történő átlényegítésének bonyolultságát kellett érteni. Az autonomizmus genezisére vonatkozó szemlélet aktualizáló átütő ereje ugyanakkor abban a konfrontációban rejlett, ahogy a csehszlovák állami-politikai nemzettel azonosított állami szuverenitást élesen szembeállította az autonomista tendenciák általa értelmezett államjogi összefüggéseivel és következményeivel.

Hodža az autonomizmust kategorizálta: két radikális „elmélet”-et (ezt a megjelölést használta előadásában) különböztetett meg, s elkülönítette azokat „az egységes csehszlovák állami szuverenitás” égíse alatt és jegyében jelentkező autonómiaköveteléstől. A legradikálisabbnak a szlovák szuverenitás hirdetését tartotta, a másodikat viszont „tabula rasá”-nak tekintette, amelynek hívei – akiket újszlovákoknak nevezett – szerinte elvetik a folytonosságot a fordulat előtti szlovák történelemmel. Ennek az osztályozásnak a hátterében Hodžának az a felfogása húzódott meg, hogy a társadalmi csoportok, tehát a nemzeti közösségek összetartása a környező társadalmi közeg nyomására jön létre. Ebből adódott a nacionalizmus fejlődési fázisai közötti, vagyis a nemzettudat formálódásán belüli különbségtétel. Eme hipotetikus fejtegetés értelmében a csehek már a háború előtt eljutottak a nemzetfejlődés betetőzéséhez, az osztrák centralizmussal folytatott küzdelemben, és így a cseh nemzeti öntudat képessé vált arra, hogy egyetemes nemzeti méreteken betöltse a konstruktív nacionalizmus szerepét. A szlovák nacionalista ellenállás viszont Hodža szerint nem érte el a tetőfokát maradéktalanul. „Minthogy a magyar állam már megszűnt a szlovák nemzeti öntudat közvetett ösztönzőjeként hatni, s az újszlovákok nemzeti tudatának – akiknél ez még kollektíve nem jutott el a kellő szintre – más közösségre kellett rávetnie magát, amellyel szemben nem alakíthatott ki rögvest pozitív viszonyt, s amelytől tartott talán konkurenciaokok miatt is. A nemzeti öntudat az újszlovákok magatartásában nem olvadt egybe, teljes összhangot teremtve. Ennek a szociológiai törvénynek a hatóereje határozta meg az újszlovákok egy részének a csehekhez való viszonyát” – állította előadásában Hodža (Chmel 1997). Cseh oldalon viszont eme fejlődési fokozateltérés következményének tekintette a szlovákiai kulturális és pszichológiai sajátosságok iránti érzékenység hiányát. „Már maga ez a módszer a megnevezés elemeit vitte be a gazdaság és a politika berkeibe és az újszlovák lelkiállapotba. A gazdasági és szociálpolitikában mutatkozó fogyatékoságok és beavatkozások folytán ez az egyet nem értés fokozódott és gyakran bizalmatlanságba csapott át. „Így fogant az autonomizmus és annak elmélete” – bizonygatta végül Hodža (Hodža 1997:189). Az ily módon megvilágított helyzetből nem kevésbé leegyszerűsítő és konstruált kiutat jelölt meg: „A szlovákoknak is végig kell járniuk a konstruktív alkotóerő kibontakoztatásának minden fejlődési szakaszát.” Ehhez hozzátette: „Arról van szó, hogy ez ne politikailag fogalmazódjék meg, mert ekképpen valóban politikai szeparálódáshoz és a szlovák nemzeti függetlenség megszerzéséhez vezetne, ami egyszerűen könnyelmű játék Szlovákia fennállásával” (Hodža 1997:186).

Hodža arra irányuló igyekezete, hogy a szlovák autonómiát „átmeneti” jelenségnek tüntesse fel, végül is ahhoz az állításhoz vezetett, hogy az autonómia kiküszöbölhető a szlovák érdekek „teljeskörű érvényesítésével” az egységes csehszlovák állam és politikai nemzet keretében. Ebben a gondolati beágyazottságban Szlovákia geopolitikai jelentőségének a külpolitika geopolitikai alapjaként történő hangsúlyo-

zása – az autonómia elutasításához érveket szolgáltatva – az eredendő, mentegető szándékot illetően magának Szlovákiának az érdekében történt.

A másik előadásában az érvelés irányai és hangsúlyai megváltoztak. Hodža a „csehszlovák háztartás”-ba vitt szlovák hozadék átfogó kifejtésére törekedett, mivel – amint leszögezte – az már csak történeti okoknál fogva is „részben különbözik és különböznie is kell mind minőségileg, mind mennyiségileg a cseh hozadéktól” (Hodža 1997:189–201). Hodža lényegében egybegyűjtötte azokat az érveket, amelyekkel az egész megelőző időszakban előállt, most viszont a nyilvánvaló teljesség és belső összefonódás demonstrálására volt szüksége, nemcsak a politikai hatás kedvéért, hanem azok koncepcióról tanúskodó és bizonyító erejű bevetése érdekében is. Amikor Szlovákia eltérő gazdasági-szociális szerkezetére, a mezőgazdasági lakosság túlsúlyára mutatott rá, Szlovákiának ipari-mezőgazdasági egyensúlyszerepet tulajdonított, s az agrárdemokráciáról szóló koncepciójából indult ki – a nyugati, úgynevezett hiperindusztrializmus ellensúlyának tartva azt. Hodža ezt a tézist gyakran előhozta már a húszas években. Most viszont külön hangsúlyt helyezett arra az állításra, hogy ez a szlovák hozadék szerinte megmenti Csehországot a nyugat-európai „szuperindusztrializmus rákfenéi”-től, ama térség „vívmányai”-nak tekintve azokat, ahová Csehország szerinte a maga civilizációs fejlődésével sokkal inkább gravitál, mint Közép-Európába. Úgyszintén folytonosság mutatkozott itt Hodža leginkább szociológiai-politológiai és társadalomlélektani indíttatású gondolatmenetével, amikor a cseh mentalitásnak és politikai alkatnak a cseh urbanizmusból kiinduló radikalizmust, Szlovákiának pedig a ruralizmussal összefonódott konzervativizmust tulajdonított. Ezek kölcsönös, egymást kiegészítő mivoltában látta a cseh és szlovák együvé tartozás bizonyítékát, oly mértékben, hogy határozott hangvétellel juttatta kifejezésre a tézise védelmezésére felkészült eltökéltségét: „Hogy aztán Szlovákia mint konzervatív tényező előnyt avagy hátrányt jelent-e az egész ország számára, vitatható, s én ezt a vitát vállalom” (Hodža 1997:191). Hodža leszögezte: a cseh és szlovák alkat egymást harmonikusan kiegészítő mivoltának előfeltétele mindkét alkotóelem szabad szellemi és erkölcsi gyarapodása, s ebben a tekintetben eloszlatta a szlovák kultúrnacionalizmus veszélye miatti aggályokat. Síkraszállt viszont e nacionalizmus állam általi gazdasági és politikai szabályozásáért. Mindezt a már említett, a nacionalizmus többfázisú fejlődéséről szóló szociológizáló koncepciójával indokolta, amely szerint valamennyi „új népcsoportnak vagy nemzettöredéknek túl kell jutnia a támadó nacionalizmus, tehát a partikuláris fejlődés fázisán”. Hodža azt a nézetet vallotta, hogy Szlovákia a partikuláris fejlődés fázisában leledzik. Ebből származtatta az ilyen természetű nacionalizmus – tehát az autonomizmus – fejlődésében rejtőzködő ama lehetőséget, amely veszélybe sodorhatja az államegységet. A centralizmustól mentes gazdasági és kulturális politikában – a regionalizmus és a szlovák aktivizmus révén – látta a szlovák kultúrnacionalizmus olyan irányú mederbe terelésének az eszközét, amely az állami-politikai egység megerősítését szolgálja.

Az egyházpolitika terén a konszenzuális, racionálisan „irányított” politika követelményét Hodža összekapcsolhatta személyes részvételével abban a szlovákiai indíttatású törekvésben, mely a húszas évek közepén az egyház és az állam szétválasztására irányult. Szerinte ez jelentős mértékben hozzájárult „a csehszlovákiai kultúr-

politikai igények kielégítéséhez”, minthogy történelmi okoknál fogva a klerikalizmusnak mélyek voltak a gyökerei Szlovákiában.

A nacionalizmus problematikája Hodža előadásában szorosan összefüggött a húszas évek közepére visszatekintő gondolatfelépítéssel, mert úgy érezte, hogy kezd lanyhulni, főleg a cseh országrészekben a nacionalizmus, a nemzeti-állami értékekkel szembeni felelősségtudatot és felelősségérzetet értve alatta. Szerinte a húszas évek közepén eluralkodó pacifista hangulat, melyet a Locarno utáni államközi szerződések egész sorozata követett és a Briand–Kellog-paktum 1928 augusztusában történt aláírásában csúcsonyosodott ki, Csehszlovákia bizonyos, a csehszlovák hadsereggel szembeni közömbösséget váltott ki. Felemlítette a „pacifista romantika” elleni, a csehszlovák állam megalakításának 10. évfordulójával kapcsolatos szlovákiai megnyilvánulásokat, miközben érintette azok kezdeményezésében játszott személyes szerepét is. Hodža ezeket az állam védelmét szolgáló, fegyveres felkészültséget illető, úgymond a dolgok elébevágó szlovákiai reagálásokként minősítette, amikor is e kérdésben Hitler hatalomra jutása után a cseh közegben már változás jelei mutakoztak. Úgy szintén a csehszlovák állami-politikai nacionalizmus szorgalmazásában vállalt „oroszlánrész”-ként értékelte az irredenta veszéllyel szembeni szlovákiai megnyilatkozásokat is.

A honvédelem kérdésének besorolása a szlovák hozadék komplexumába belevevő Szlovákia jelentőségének geopolitikai szempontú értelmezésébe is. Magának a geopolitikának a fogalma Hodža felfogásában tágabb dimenziókat nyert, amelyek előadásának összefüggésszálai között meghaladták a földrajzi adottságok gazdasági-közlekedési hatóerejének politikai kisugárzását. Hodža fejtegetése élesebb fénybe állította Csehszlovákiának a Szlovákia által biztosított kötődését Közép-Európához, érzékletesebbé téve ezt az összefüggést, mint megelőző taglalásaiban. Megjelent a Szlovákia geopolitikai szerepének kifejezetten biztonságpolitikai vonatkozásaira helyezett közvetlen hangsúly: „csak Szlovákia révén adatik meg a cseh nemzetnek a közvetlen területi kapcsolódás a magától értetődő és természetes politikai katonai vonzalmakhoz és szövetségesekhez”. Ebben a megfogalmazásban már ott érződött bizonyos serkentés az említett geopolitikai tényezőkkel való céltudatos biztonságpolitikai kalkulálásra. A megelőző években ugyanis Hodža a kisantanttal mint a közép-európai társadalmi-civilizációs közeledés magvával kapcsolatos elgondolásaiban a kisantant politikai-katonai funkcióját szilárd adottságnak tekintette, és a hangsúlyt az e térségen belüli integrációs folyamat egyéb tényezőinek kibontakoztatására helyezte. Hodža publikálást is megért előadása alfejezetének nem véletlenül adta a következő címet: *Szlovákia az ország geopolitikájában*. Szlovákia geopolitikai szerepének ilyen irányú kiterjesztése azonban nem nélkülözte a közép-európai térségnek a maga egészében és átgondoltságában vázolt körülhatárolását. Ebben a tekintetben különösebb utalások nélkül is eltért Beneš szemléletétől, aki számára Szlovákia jelentősége inkább csak külpolitikai aspektust és összetevőt jelentett. Hodža viszont, amikor az említett vonzókörből nem zárta ki Lengyelországot sem, hozzátette: „nem a politikáról beszélek, hanem Közép-Európáról a jövőbeni hatalmas fejlődés platformján állva. Amennyiben azonban a jövőbeni Közép-Európáról van szó, amelynek a kisantantból okvetlenül létre kell jönnie, és ha kiváltképp a csehszlovák állam közép-európai orientációja a tét, ennek előfeltétele éppen Szlovákia. Ilyen értelemben lépek fel már évek óta” (Hodža 1997:199). Tehát nemcsak

a már létező politikai tömb kiszélesítésére gondolt, hanem a belsőleg sokrétűen összefüggő közép-európai képződményre – a már kikristályosodott geopolitikai koncepciójának szellemében.

Milan Hodža geopolitikai érvelésében Szlovákia helyének és szerepének hangsúlyozása azután, hogy 1935 decemberében a miniszterelnöki posztra került, elvesztette közvetlen belpolitikai indítékait, amelyek a cseh–szlovák kapcsolatokban meglévő konfliktusoknak és ellentéteknek, illetve a csehszlovák állam értelmezésének befolyásolását célozták. Nem azért mintha nem lett volna szüksége továbbra is erre az eszközre a prágai centralizmussal szemben, de geopolitikai gondolkodása közvetlen külpolitikai cselekvőerővé lépett elő, amely az országos érdekeknek és a közép-európai térség integrációját szorgalmazó ambícióknak rendelődött alá. Hodža törekvésének konkrét ez irányú igyekezetét, külpolitikai színre lépését az a projektum jelezte, mely a történelemben saját nevét viselve vonult be. Az emigrációban kiadott könyvében ő maga „Duna-terv”-nek nevezte (Hodža 2004:155, 186).

Hodža tervezete mint program és koncepció, jellegét tekintve külpolitikai kezdeményező erőről tanúskodott, miközben a belőle adódó diplomáciai-pragmatikus lépések a nemzetközi helyzet alakulása szerint, ahhoz alkalmazkodva módosultak. A tervezetben megtestesülő programszerű elképzelések és törekvések azonban nemcsak a diplomáciai tevékenység számára szolgáltak kiindulópontul, de olyan síkba is helyeződtek, amelyben tetten érhető a harmincas évek elején prezentált komplex geopolitikai koncepcióval való folytonosság. Ilyen látószögből Hodža tervezete érzékelteti geopolitikai koncepciója egyes összetevőinek a hangsúlyozásával, újrafelelevenítésével és előtérbe helyezésével kapcsolatos ama mozzanatokat, amelyek 1936–37-ben a nemzetközi helyzetből adódtak. Mindazonáltal tükrözték megelőző geopolitikai téziseinek a továbbélésében meglévő következetességet is.

Éppen ilyen szempontból érdemel figyelmet Szlovákia szerepeltetése abban az előadásában, amelyet 1936-ban a Csehszlovák Mezőgazdasági Akadémia prágai ünnepi ülésén *Közép-európai gondolat* címmel tartott (*Věstník...* 1936:433–437). Nyilván nem csak szónoki fordulatnak szánta, amikor a résztvevőket közép-európai „szellemi sétára hívta a civilizáció demarkációs vonalára”. Arra az észak- és kelet-szlovákiai hegységre gondolt, ahol „megejtő szimbiózis”-ban állnak egymás közelében a római katolikus és görög katolikus templomok. Továbbá utalt Sáros vidékére, ahol minden helység biznysággal szolgál mindkét egyházpolitikai irányzat affinitásáról. Említést tett Kárpátaljáról is, ahol a keleti kultúra hagyományait görögkeleti templomok is gazdagítják. Mindez ismert, Hodža által gyakran emlegettetett eleme volt az éppen Csehszlovákia területén – nyugatról kelet felé – húzódó kulturális-civilizációs áramlatok találkozásával és összeolvadásával érvelő retorikának. Ezúttal is szükségét érezte, hogy külön is felhívja a figyelmet rá: ilyen határvonalak Lengyelország területén, délen Jugoszláviában, Szerbia és Horvátország között is találhatók.

A civilizációs hagyományok közötti határmegvonásra, ugyanakkor a szimbiózisra helyezett elsőrendű hangsúly jelentősége minden bizonnyal Hodža előadásának egész gondolatmenetéből eredt, amelyen végighúzódott az a szándék, hogy geopolitikai koncepcióját összhangba hozza külpolitikai tervezetével és az annak szorgalmazása során szerzett kezdeti tapasztalatokkal. Hodža tervezetének programcélja a kisantant és a római egyezményekhez tartozó országok közötti közeledésnek a

gazdasági együttműködés szorgalmazásával történő előmozdítása volt. Ebben kifejezésre jutott a Németország és Oroszország közötti térség integrációjának meghatározó gazdasági-politikai elemeire és potenciáljára rátapintó elemzőkészség. Ugyanakkor ez leszámolás is volt Hodža korábbi illúzióival, melyek szerint a két nagyhatalom közötti közép-európai térség államainak összefogását a kisantant növekvő súlyánál fogva sikerül elérni – a tagállamai közötti gazdasági együttműködés elmélyülésével párhuzamosan –, valamint a szláv kötelékek folytán. Amennyiben Hodža tartani akarta magát a Németország és Oroszország közötti térség konzisztenciájához, a legtágabb dimenziókban – keresve a két politikai tömörülés államai közötti összekötő szálakat és az illető országok érdekelte tételének lehetőségeit a közöttük levő ellentétek mérséklésében, amelyek a közép-európai konfliktusok fő forrásának számítottak – vissza kellett térnie geopolitikai kiindulópontjaihoz és konstrukcióihoz. Nyilván ezért volt szüksége Varsótól Kassán át a Balkánig húzódó – ahogy írta – civilizációs-demarkációs vonal megvonására. A határvonal ilyen rugalmas, átmeneti zónaként történő megszabása már magában foglalta – hasonlóan mint 1931-ben – a két, eltérő civilizációs egységet megtestesítő nagyhatalom közötti közvetítői szerepre való úgymond eleve elrendeltséget. Ez a szerep azonban cselekvőkészséget és önazonossági értékteremtést feltételez. Az ilyesfajta „civilizációs újhajtás” gyökereit Hodža – a kerek koncepciójával összhangban – a Visztulától a Morva folyón át Tesszalónikiig húzódó geopolitikai tengely körüli értékek kikristályosodásában látta. Nem férhetett kétség hozzá, hogy olyan államok és népek alkotta civilizációs térről volt itt szó, amelyek szuverenitásukat az első világháború után nyerték el. Ugyanakkor Hodža a megelőző, túl éles vonalakkal körülhatárolt, az agrárdemokrácia perspektíváival genetikusan összefonódott civilizáció létrehozására képes államokhoz viszonyítva lényegesen nagyobb hangsúlyt helyezett egy másik aspektusra. A Németország és Oroszország közötti térség valamennyi országa abban való önnön objektív érdekelttségéből indult ki, hogy ellensúlyt képezzenek a két nagyhatalom gravitációs erejével szemben, amelyek részéről kulturális, gazdasági, s végül teljes alárendeltség fenyegetett. Ez a megközelítés már magában foglalta a közvetítői szerep kiterjesztését azokra az államokra is, amelyek nem tartoztak az első világháború győztesei közé. Egyébként óhaj és bizonyos vízió szintjén Hodžának ez az elképzelése már a megelőző fejtegetéseiben is felmerült. Most viszont a kisantant és a római egyezményekhez tartozó országok közeledése érdekében kifejtett igyekezete közvetlen lépcsőfoka lett a korridor jelentőségére támaszkodó geopolitikai tézise valóságserővel történő telítődésének. Ez irányban Hodža a balkáni egyezmény létrejöttének és a balti államok összefogására irányuló kísérletnek a légkörében képesnek mutatkozott arra, hogy tágabb regionális-összetartó és integrációs készségeket tulajdonítson a Németország és Oroszország közötti térség politikai megosztottságának.

Ezek a gondolati kombinációk, amelyek megőrizték a kötődést és struktúrájukat Hodža eredeti geopolitikai koncepciójával, már csak szórványos megnyilvánulásai voltak a geopolitikai kiindulópontjai szellemében fogant céltudatos elgondolásainak. Mindez pár héttel azután történt, hogy Hodža mint miniszterelnök átadta a külügyi tárca közvetlen irányítását Kamil Kroftának, s ennek nyomán meghatározó befolyást szerzett Edvard Beneš.

Hodža geopolitikai szemléletének a külpolitikai lépésekre alkalmazott érvényesítése minden bizonnyal a külpolitika bonyolultabbá válásának, a kisantanton belüli eltérő érdekeknek és ellentéteknek a következményeként veszett ki tevékenységéből. Hodža már időbeli távlatból és a közép-európai térség náci uralom alá kerülésének tapasztalatai nyomán a közép-európai föderációról szóló könyvében megállapította: az újszülött közép-európai megélénkülés olyan ambíciózus cél eléréséhez, mint amilyen a Duna menti teljes egyetértés kialakítása volt, csak akkor vezethet, ha mindez gyorsan megy végbe, ellenben sikertelenségre volt ítélve (Hodža 2004:195). Csakhogy épp abban a helyzetben, amikor Hodža tervzetére várt az a szerep, hogy a Duna menti együttműködésnek és az ellentétek áthidalásának tényezőjévé válják, s a Duna menti térség helyzete „a nagyhatalmak segítségével, de velük szemben” (Ádám 1981:191) nyerjen megoldást, a gazdasági és politikai akadályok már eleve számottevőbbek voltak, mint a Hodža által kínált és szorgalmazott, kölcsönösen előnyös gazdasági rendszer – az előnyvámok kiterjesztése az egész Duna-medencére –, amelytől a fokozatos közeledést várta. A dinamikus német politika erős és szilárd pozíciókra tett szert a Duna menti államokban, ami lehetővé tette számára, hogy maguk az ottani államok, függetlenül attól, hogy az első világháború győztese vagy vesztese közé tartoztak-e keressék a kegyeit. Ebben a helyzetben a Németországgal való gazdasági kapcsolatok adta előnyök elvesztésének veszélye a „divide et impera” zsaroló módszerét alkalmazó politika eszközévé vált. Tehát a kis Duna menti államok vagy függő viszonyba, vagy kényszerpályára kerültek. A nyugati hatalmak ekkorra már feladták a Közép-Európa integrálását célzó korábbi terveket. Hodža tervzetét Anglia és Franciaország megértéssel fogadta, de nem mutattak hajlandóságot annak érdemleges támogatására, amely fokozta volna átütő erejét Németország közép-európai behatolásával szemben.

Minden bizonnyal itt kell keresni a Hodža tervzetének sorsát meghatározó mélyebb okokat. Az eddigi történeti, kifejezetten külpolitikai indíttatású munkákban ezek csupán a kisantant és a római egyezményekhez tartozó országok közötti ellentétek Hodža általi lebecsülésére, s azoknak a tényzőknek a túlértékelésére korlátozódnak, amelyek az előnyvámok rendszerében rejlő ösztönző hatásban, a vámtételek csökkentésében, a mezőgazdasági termékek nyugati piacokon való elhelyezését lehetővé tevő piaci viszonyoknak a koordinálásában rejlettek (Deák 1986:130). Tény, hogy Hodža számára ezeknek az elképzeléseknek, szándékoknak és lehetőségeknek a pozitív hatásához fűzött elvárások – korabeli elszánt igyekezetének körülményei között – nemcsak meggyőződéssé és politikai credóvá, hanem szinte transzcendenssé felfokozott hitvallássá vált. Így történhetett meg, hogy Schusnigg osztrák kancellárral – aki a római egyezmények tagállamának képviselőjeként hajlandónak mutatkozott a két tömb közötti közvetítésre – folytatott tanácskozásairól Párizsban kijelentette: Ausztria egy hónapon belül csatlakozik a kisantanthoz, miközben Ausztria épp ez idő tájt erősítette meg, Mussolini és Gömbös nyomására a római partnerekhez való kötődést (Ádám 1981:196).

A Hodža önnön tervzete buzgó szorgalmazásával kapcsolatos problematikának van egy másik aspektusa is, aminek nem szentelnek kellő figyelmet. Arról van szó, hogy Hodža korabeli törekvései milyen mértékben tükrözték a közép-európai gazdaságok összefonódásának adott szintjére vonatkozó ismereteket, integrálódásuk alapvető feltételeinek mélyre ható tisztázását, milyen jelentőséget tulajdonítottak

azok összehangolásának a nemzetközi gazdasági-politikai és hatalmi-politikai összefüggésekkel, különös tekintettel a közép-európai térségben uralkodó viszonyoknak az eredendő geopolitikai koncepció szellemében történő rendezésére. Éppen ebből a szempontból érdemel figyelmet Hodža álláspontja a „Duna-terv” megvalósításához szükséges nyugati segítség megítélését illetően.

Hodža már a harmincas évek első felében felfogta a nemzetközi regionalizmus világgazdasági folyamatokkal való összefüggését. Észrevette a mezőgazdasági válság, illetve a parasztság, de egyáltalán a közép-európai agrárországok – különösen a legiparosodottabb gazdasággal (*economie mixte*) rendelkező Csehszlovákia – csökkenő vásárlóerejének hatását az angol gépipar válságára. Felhívta a figyelmet arra, hogy az agrárválság következtében elvesztették az Angliából csehszlovákiai feldolgozásra behozott, majd Romániába és a balkáni kivitelre szánt textiltermékek értékesítési lehetőségeit, a gépipari importtal egyetemben. Bizonygatni kezdte, hogy a Duna menti agrártermékek elhelyezése a nyugati piacokon fokozná a közép-európai lakosság vásárlókéességét és felélénkítené az angliai termékek iránti keresletet (Hodža 1933/V.:490–491). Ezt a körülményt tartotta szem előtt Hodža, amikor – még a szomszédokkal való tárgyalásokat megelőzően – az 1935 decemberében tartott londoni konferencián igyekezett támogatást szerezni a „Duna-terv”-hez. A brit külügyminisztérium munkatársa a magyar diplomáciai ügyvivő előtt kijelentette, hogy Közép-Európa és a balkáni országok minimális lehetőséget biztosítanak a brit gazdasági élet számára. Tehát a budapesti *Magyar Szemle* csehszlovákiai munkatársa romantikusnak minősíthette Hodža arra irányuló igyekezetét, hogy a közép-európai országok a dunai agrártermékek elhelyezésének érdekében tett nyugati kapcsolatkeresés révén megerősödjének, minthogy a brit gazdaság számára Közép-Európa nem pótolhatta a német piacot és a német termékeket (Faragó 1971:25).

Ennek a valós helyzetnek Hodža minden bizonnyal tudatában volt, ami azt a megrogzött meggyőződést erősítette benne, hogy a közép-európai országok egymásra utaltságának tudatosításában, együttműködésük jelentőségének a felismerésében mutatkozó legcsekélyebb pozitív irányú elmozdulás mégiscsak változást idézhet elő a nyugati országok magatartásában, és így az együttműködő Közép-Európa önértéktudatának bizonyos fokú felébresztésében. Ennek az orientációnak a háttérében látni kell, hogy közben tartotta magát saját koncepciója regionális-geopolitikai tételeihez, amelyeket a Csehszlovák Mezőgazdasági Akadémián tartott előadásában is hangsúlyozott: a közép-európai geopolitikai sajátosságoknak a térség integrációjához való kihasználásában az oda tartozó országok érdekeinek és kezdeményezéseinek kell tükröződnie, nem pedig a kívülről, az európai centrumoktól távoli helyekről érkező nyomásoknak. Tehát Hodža szerint a kívülről származó segítségnek kell meghatároznia az európai összefogást a nagyhatalmakkal való partneri viszony kialakítása érdekében. Ezért hangsúlyozta, hogy már magának a közép-európai tömörüléseknek a közeledése érdekében kifejtett igyekezet komoly szerepet játszhat, ha „elérkezik az erőpróba ideje”.

Kérdéses azonban, hogy mennyire volt tudatában Hodža a közép-európai gazdasági integráció mélységének és korlátainak, azzal az eshetőséggel is számolva, hogy a nyugati hatalmak hajlandónak mutatkoztak volna segítséget nyújtani az agrártermékek kiviteléhez. A közép-európai gazdaságok állapota és fejlődési szintje

aligha volt kielégítő ahhoz, hogy számottevő előrelépés történhessen – Hodža szándékainak megfelelően – a termelés szabályozásában és a piaci feltételek koordinálásában, amelyek már eleve megkívánták eme államok magasabb fokú integráltságát, integrációs szervek és intézmények működését is beleértve.⁵¹ Hodža tervezetének sikertelensége mögött tehát ott munkált az integrációs folyamatok objektív feltételeivel kapcsolatban eligazodást nyújtó gnoszeológiai felkészültség adott szintje is. S ez a probléma meghaladta a tudományos megismerés egyéni adottságainak és a koncepcionális készségeknek a kereteit, mindamellett, hogy Hodža figyelemre méltó empátiával rendelkezett a geopolitikai összefüggések és trendek, valamint a csehszlovákiai külpolitikai szükségletek feismerését illetően.

Hodža tervezete ráirányítja a figyelmet a geopolitikai elképzelései és a külpolitikai irányvétel közötti összefüggésekre, de elgondolásainak ambivalens voltára is. Azokról a nehézségekről tanúskodik, amelyek együtt jártak a komplexen értelmezett, eredetinek számító – a gazdasági-társadalmi, kulturális-civilizációs szférára is kiterjedt, a hatalmi meghatározóktól elválaszthatatlan – geopolitikai koncepciónak a külpolitikai vonalvezetésbe való átültetésével. Hodža a „Duna-terv” szorgalmazása során, azt reális keretek közé hozni akaró igyekezetében, s a diplomáciai taktikázás közben sem tévesztette szem elől az összefogás szükségességének és funkciójának a Németország közép-európai aspirációiból fakadó – amelyek az adott helyzetben már fenyegetéssé fajultak –, valamint az Oroszországgal kapcsolatos indítékait. Hodža Beneš-től eltérően igyekezett leszállítani a csehszlovák–szovjet együttműködési szerződés jelentőségét, s megőrizni a Németország agresszív törekvései által veszélyeztetett Közép-Európa önállóságát és távolságtartását a Szovjetunió aktivitásával szemben, miközben kompromisszumokra törekedett Németország irányában. Hodžának nyilván nem voltak illúziói Németország agresszív szándékait illetően, azonban a közép-európai államok közeledésével szembeni német ellenállás gyengítésére törekedve diplomáciai lépései nem pusztán külpolitikai utilitarizmusból fakadtak. Tükröződött bennük a német geopolitikai potenciál európai összefüggésekben játszott szerepének, súlyának és tartós jelentőségének tudatosítása (Lukáč 2004:15–38).

Hodžának ebben a magatartásában jelen volt azoknak a geopolitikai adottságoknak a figyelembevétel, amelyek folytán nézetei nem veszítették el időszerűségüket az összeurópai egységesülési folyamat mai feltételei közepette sem.

Szlovákia elhelyezése Hodža geopolitikai koncepciójának koordinátái közé arról a törekvről tanúskodik, hogy szinkretikus kiegyenlítődést teremtsen a tágabb összefüggések megragadása és a politikai célszerűség, az apriorizmus és a tartós céltudatosság jegyében működő dinamizmus között, összekapcsolva a fogékonyságot, a felfedezőkézséget az imaginációval, a racionalizmust az elvontsággal. Hodža kerék egészévé kikristályosodott geopolitikai koncepciója azt a céltudatos igyekezetet szolgálta, hogy Szlovákiát bevigye a nemzetközi közgondolkodásba, amint azt az emigrációban született könyvében immár bizonyos idő múltán megállapította: „Szlovákiát sokáig nem tekintették Közép-Európa fontos politikai vagy földrajzi tényezőjének. Leginkább a köztársaság egyik »problémájának« tartották, amelynek nemzetközi vonatkozásai elhanyagolhatók” (Hodža 2004:131).

Jegyzetek

51. Erre a körülményre Faragó Tamás idézett tanulmányában már a 70-es évek elején felhívta a figyelmet, amikor a magyar történettudomány az úgynevezett szocialista integrációval foglalkozva intenzív figyelmet kezdett fordítani a közép-európai térségen belüli gazdasági kapcsolatoknak.

Felhasznált irodalom

- Ádám Magda: *A Kisantant 1920–1938*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1981.
- Deák, Ladislav: *Zápas o strednú Evropu 1918–1938*. Bratislava, Veda, 1986.
- Faragó Tamás: A két világháború közötti kelet-európai integrációs törekvések történetének kutatásához. In.: *Tanulmányok az integráció köréből*. Budapest, 1971.
- Hodža, Milan: Československé zemedelstvo speje k sebestačnosti a preto treba základňu hospodárskej Malej dohody prestrojiti a rozšíriť. In.: Hodža, Milan: *Články, reči, štúdie V*. Praha, 1933.
- Hodža, Milan: Československo a střední Evropa. In.: Hodža, Milan: *Články, reči, štúdie IV*. Praha, 1931.
- Hodža, Milan: Čo Čechov a Slovákov delilo a čo ich spája. In.: Hodža, Milan: *Články, reči, štúdie VII*. Praha, 1934.
- Hodža, Milan: Nie centralizmus, ale regionalizmus v jednom politickom národe. In.: *Slovenská otázka v 20. storočí*. Ed.: R. Chmeľ. Bratislava, 1997.
- Hodža, Milan: Nová střední Evropa. In.: Hodža, Milan: *Články, reči, štúdie IV*. Praha, 1931.
- Hodža, Milan: O novou střední Evropu. In.: Hodža, Milan: *Články, reči, štúdie IV*. Praha, 1931.
- Hodža, Milan: Slovenská politika vyžaduje slovenskú vládyschopnosť. In.: Hodža, Milan: *Články, reči, štúdie VII*. Praha, 1934.
- Hodža, Milan: Slovenský regionalizm. In.: Hodža, Milan: *Články, reči, štúdie VII*. Praha, 1934.
- Hodža, Milan: Slovenské prínosy do slovenskej domácnosti. In.: *Slovenská otázka v 20. storočí*. Ed.: R. Chmeľ. Bratislava, 1997, 189–201. p.
- Hodža, Milan: *Szövetség Közép-Európában*. Pozsony, Kalligram 2004. (Eredeti mű: Milan Hodža: *Federation in Central Europe. Reflections an reminiscences*. Jarrolds Publishers Limited, London–New York–Melbourne, 1942.)
- Kollár, Karol: Metamorfózy chápania nacionalizmu v diele Milana Hodžu (predvojnové a povojnové obdobie). *Filozofia*, 12. sz., 1995, 722–723. p.
- Lukáč Pavol: Milan Hodža közép-európaisága. In.: Hodža, Milan: *Szövetség Közép-Európában*. Kalligram, Pozsony, 2004, 15–38. p.
- Věstník Československé akademie zemědělské*, 6–7. sz., 1936, 433–437. p.
- Zuberec Vladimír: Českoslovakizmus agrárnej strany na Slovensku v rokoch 1919–1938. *Historický časopis*, 4. sz., 1979.

József Kiss

Slovakia's Place and Role in Milan Hodža's Geopolitical Conception (2. part)

Hodža's draft draws the attention to the connection between his geopolitical conceptions and foreign policy directions, and also to the ambivalent character of his ideas. He gives evidence of those difficulties that arose during the implementation of the complexly interpreted geopolitical conception to the foreign policy direction that extended to the economic and social, cultural and civilisational sphere. Hodža during the introduction of the "Duna-plan" in

efforts of taking it into real framework and during political temporizing he did not forget the motives in connection with Russia and arising from the necessity and function of joining, resulting from middle-European aspirations of Germany that had grown to threats. Hodža, to the contrary to Beneš, intended to drop the importance of Czechoslovak–Soviet co-operation agreements and to maintain the independence of Middle-Europe that was threatened by the aggressive acts of Germany and to maintain the distance with the activities of the Soviet Union, while it wanted to find compromise with Germany. Apparently, Hodžának had no illusions in connection with Germany's aggressive intents.

In this Hodža's attitude taking into consideration of those geopolitical abilities was present that resulted that his conceptions did not lose their timeliness under the recent conditions of the process of getting united in Europe.

Coordinates of Slovakia's placement in Hodža's geopolitical conception evidence efforts of creating syncretical equalization between catching connectivities and political expediency, and the dynamism functioning with signs of permanent approrism and appropriateness, connecting susceptibility, the ability to discover with imagination, racionalism with abstractness. Hodža's geopolitical conception intended to put Slovakia into international thinking.